

І.В.Буковський

ІСТОРИЧНІ УРОКИ ГЕРОЇЧНОГО ЧИНУ КАРПАТСЬКОЇ СІЧІ

10-річчя утвердження незалежності Української держави спонукає до глибокого осмислення минулого, уваженої наукової оцінки найважливіших етапів у боротьбі за нашу національну незалежність.

Впродовж існування СРСР радянська наука, офіційна пропаганда, виконуючи ідеологічне замовлення КПРС, упереджено, у викривленому, спотвореному світлі оцінювали роль і значення в історії України Української Народної Республіки, Західно-Української Народної Республіки, їх злуки, хоч, як відомо, вони у найбільшій мірі наблизили Україну до набуття реальної незалежності. То ж не дивно, що у ще більш спотвореному, тенденційному вигляді зображалися славі і одночасно трагічні події, що сталися в 1938-1939 роках у найвіддаленішому західному регіоні України - Закарпатті. За сприятливих історичних обставин, долаючи спадену протидію з боку німецьких і угорських хортистських фашистських урядових кіл українські патріоти Закарпатського краю змогли засвітити - хай і малий, але світлий вогник надії на утвердження незалежної української держави.

Однак в працях радянських істориків, виданих в 50-80-х роках минулого століття захисники Карпатської України, її президент А. Волошин зображалися виключно негативно, а національно-визвольний рух на Закарпатті видавався за антинародну профашистську діяльність закарпатських націоналістів, як спробу політичних авантюристів і зрадників народу захопити владу в свої руки. В Українській радянській енциклопедії, здавалося б, найбільш уваженій праці радянських істориків, згадка про героїчний чин Карпатської Січі подана у такій редакції: "У 1938 році, коли фашистська Німеччина почала агресію проти Чехословаччини, українські буржуазні націоналісти - Бродій, а потім Волошин за наказом Гітлера, які виконували божевільні плани відриву Радянської України від СРСР, створили фашистський уряд у Закарпатській Україні. В листопаді 1938 - березні 1939 років Закарпатська Україна була окупована хортистською Угорщиною" [7, С. 137]. Як бачимо, жодного слова історичної правди! Але в такому ж дусі

відтворювалися драматичні події 1938-1939 років і в інших працях радянських істориків.

Настав час відновити історичну правду! В останні роки зростає число відомих українських істориків Вегета М.М., Боднара О.Д., Худячи В.І., Данилюка Д.Д., Сливки Ю.Ю., Стерча П., Демка В. та ряду інших вже чимало зроблено у цьому напрямку. Наша робота є спробою внести і свій скромний посильний вклад у об'єктивне дослідження особливостей збройного протистояння українських патріотів Закарпаття фашистській агресії напередодні початку Другої світової війни. Зокрема висвітлити своє бачення історичних уроків цієї боротьби.

Протягом багатьох століть Закарпаття - ця багаторождальна, щедра природними багатствами, однією з найкращих земель була здобутком тужоземних поневолювачів. Відверту антиукраїнську колоніаторську політику тут здійснювали угорська, а згодом австро-угорська монархії. Після розвалу австро-угорської імперії в результаті її нищівної поразки у І-й Світовій війні українські землі Закарпаття відійшли до Чехословаччини, як здавалося, на той час достатньо демократичної держави.

На жаль, органи влади, політична еліта Чехословаччини не надали сприятливого подолання руйнівної спадку української національної меншини спадку минулого. Ще протягом довгого часу проявляли себе наслідки висильницької мадьяризації українського населення, зокрема і інтелігенції, молоді, навмисного утиску українських, духовних, культурних традицій, мадьяризації шкільництва.

І все ж, певна демократизація політичного життя в Чехословаччині об'єктивно обумовила пробудження паростків українського національного відродження в Закарпатті, розвитку руху до утвердження національної самосвідомості українського населення краю. До речі, за статистичними даними, саме українці переважали у складі населення більшості міст і сіл Закарпаття.

В 20-30-і роки ХХ століття на Закарпатті було започатковано діяльність ряду політичних партій і громадських організацій, зокрема об'єднання "Просвіта", які розгорнули масштабну для того часу культурно-просвітницьку діяльність. Багато членів "Просвіти" стояли відомі громадські діячі краю

А.Волошин, А.Штефан та ін. Повсюдно створювалися філії читальні "Просвіти". Наприкінці тридцятих років минулого століття ця просвітницька організація нараховувала 13 філій, 234 читальні, які охоплювали понад 16 тисяч чоловік. При філіях та читальнях діяло 135 театральних гуртків, 94 хори, 12 духових оркестрів, 44 спортивні гуртки. "Просвіта" здійснювала активну видавничу діяльність.

Наприкінці 30-х років на рахунок "Просвіти" було понад 150 виданих книг і брошур тиражем у 450 тис. примірників.

Налагоджувалося українське національне шкільництво. За оцінкою М.М.Вегеша у 1938 році в Закарпатті діяло 463 українських початкових шкіл, 21 горожанська школа, 5 українських гімназій, в цих навчальних закладах навчалося 99,7 тис. дітей. Це значно переважало мережу угорських, чеських, румунських, німецьких навчальних закладів.

Поступово набував ваги, масовості молодіжний демократичний рух. Саме він все частіше демонстрував патріотичні переконання, волю до перемоги. На з'їзді молоді в Ужгороді в липні 1929 року була прийнята резолюція, в якій говорилось: "Проголошуємо всьому культурному світові, що ми Підкарпатські Русини, є частиною великого українського народу і наша мова, і наша література була, є і буде та сама, що наших братів з другого боку Карпат. Проголошуємо, що всякі стремління нас змоскалізувати або сфабрикувати з нас якесь окремішне плем'я і тим відірвати нас національно від матірнього коліня будемо всіма силами поборювати".

Пригадаємо, що згідно Сен-Жерменської (1919 року) та Трианонської (1920 року) угод, чехословацька сторона зобов'язалася утворити "на території русинів на південь від Карпат" українську автономію, надати їй найбільшу міру самоуправління. Українцям було обіцяно, що вони матимуть свій особливий сейм з законодавчими правами у питаннях мови, школи, релігії, в галузі самоуправління. Але тривалий час ці зобов'язання чехословацькими найвищими органами державної влади всіляко ігнорувалися. Лише 11 жовтня 1938 року в умовах наростаючого розвалу держави, під тиском зростаючої загрози фашистської окупації чехословацький уряд дав згоду на створення уряду автономної Карпатської України. Отже, нарешті ця – хай чисельно і не надто велика гілка українського народу, зате стійка, загартована у постійному протиборстві з

ворожими поневоловачами – попри всі об'єктивні і суб'єктивні перепони, змогла відродити свої національні традиції, організувати широку культурно-просвітницьку діяльність, активізувати громадсько-політичне життя, утвердити прагнення до збереження самостійної української державності. Будемо надіятися, у той час такої можливості не мали українці, які опинилися під зверхністю сталінського тоталітарного режиму в СРСР, чи виявилися у складі мілітаристських режимів Польщі та Румунії.

З часу, коли автономний уряд очолював Авг.Волошин (він працював на цій посаді Бродів) у повній мірі стала проявляти себе попередня велика подвижницька просвітницька діяльність Авг.Волошина і його однодумців. У Закарпатському національному середовищі згуртувалися здорові національні сили, міцніло переконання у необхідності боротьби за власну самостійну державність. На національному підґрунті по цеглинах співруджувалася будівля підприємницької діяльності: виник ряд кооперативних підприємств, акціонерне товариство "Бескид", перша кредитна установа – Підкарпатський банк.

У зв'язку з тим, що за підло спровокованим фашистською Німеччиною та фашистською Італією т.зв. Віденським арбітражем Підкарпатська Русь втратила міста Ужгород, Мукачево і Берегово з прилеглими до них районами, значною частиною українського населення, уряд А.Волошина змушений був терміново налагоджувати діяльність державних, управлінських структур у новій столиці Карпатської України – в м.Хусті. Розпочався випуск грошових знаків, йшла підготовка до відкриття Національного університету, Національної бібліотеки, Вищої торгової школи (у Сваляві), Вищої промислової школи (в Воловому) і т.д. Українська літературна мова як офіційна увійшла в ужиток у всіх навчальних закладах, державних установах. З великим піднесенням населення краю будувало свою національну державність.

Під впливом дедалі більшого ускладнення міжнародної обстановки, жорсткого політичного тиску на Чехословаччину з боку фашистської Німеччини та хорватської Угорщини уряд Карпатської України змушений був у терміновому порядку зайнятися розбудовою національних збройних формувань, посилити національну самооборону.

Про передісторію питання. Як впливає з досліджень П.Стерчо, М.Вегеша, верші формування національної самооборони - загони січових стрільців почав формувати Дм. Климпуш (з Ясіня) ще на початку 30-х років XX століття. Згідно з конституційними застереженнями, у тогочасній Чехословаччині не могло існувати одночасно двох, паралельно діючих армій, тому формування січовиків замасковувались під "личину" протипожежних чи культурно-просвітницьких товариств. З часом, в умовах різкого посилення підричних антиукраїнських дій з боку угорських і польських терористичних груп, небажання чехословацьких збройних сил виступити на захист територіальної цілісності держави автономний уряд А.Волошина змушений був безпосередньо зайнятися проблемою створення місцевих збройних сил - Карпатської Січі.

9 листопада 1938 р. в Хусті відбулися установчі збори Організації Народної Оборони "Карпатська Січ", на яких було прийнято Статут новоутвореної організації. В Статуті визначалася головна мета товариства: "Оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та шкелання оборонного духу в українському громадянстві ... краю, поборювання протидержавної пропаганди та нестороння підтримка правительства Підкарпатської Русі, зокрема для удержання ладу та безпеки". У відомих нам дослідженнях називаються різні дані про кількісний стан формувань Карпатської Січі. За оцінкою О. Озьмача - одного з членів військового штабу Карпатської Січі Головна Команда "встигла закупути потім, приватно з різних джерел біля 200 револьверів, три машинні пістолі з невеликою кількістю набоїв". Як стверджує М. Вегеш, керівники Карпатської Січі декілька разів зверталися до глави уряду А. Волошина з проханням передати їм зброю, яка зберігалася при окружних урядах та окружних судах. Прем'єр-міністр, посилаючись на те, що не має відповідних повноважень, такого дозволу не давав. Аналогічно поступав і чехословацький уряд, мотивуючи свою відмову тим, що по-перше, чеська контррозвідка постійно поширювала інформацію про те, що в надрах Карпатської Січі формується змова проти уряду А. Волошина, по-друге, сама Карпатська Січ дала привід спостерігати, що вона виходить з-під контролю уряду. А це, начебто створювало умови для виникнення збройних конфліктів.

Розбудова Карпатської Січі, її виниклі, насичення територіями, технічними засобами, майном вимагало значних витрат, а їх в уряді не було. І хоча благодійні пожертви приходили з краю, Галичини, української діаспори Канади, США, американських посередників ОУН на ці цілі частково знімали гостроту цих проблем, Карпатська Січ висилалася не готовою до протистояння з чисельно переважаючими, бездоганно озброєними регулярними угорськими агресорами.

Не поліпила ситуацію справа підмога з боку структур ОУН, галицьких патріотів, солідарних з нелегкою боротьбою своїх закарпатських єдинокровних братів. Нелегально на Закарпаття прибувало чимало посланців громадських, політичних об'єднань Галичини, у тому числі колишні офіцери, старшини Української Галицької Армії. Вони одностайно вливалися у ряди з'єднань Карпатської Січі. До складу військового штабу Карпатської Січі відомі в Галичині офіцери УГА Г. Стефанів, Р. Шухевич, з Коломи: О. Карачевський, Г. Барабаш, М. Колодійський та ін. В розбудові Карпатської Січі активну участь також брали посланці з Буковини, Волині, Холмщини, Лемківщини. Не завжди їх діяльність була виваженою і послідовною. Але сам факт солідарної участі галичан у розбудові Карпатської Січі мав виключно важливе значення.

Ситуацію всередині краю ускладнювали і загострювали терористичні, диверсійні акції, які здійснювали угорські, польські терористи. Це викликало занепокоєння, нервозність у населення, продовжувало невпевненість у власних силах. Про масштаби тероризму свідчить хоча б те, що органами прокуратури одного Великого Березного станом на 25 лютого 1939 р. було затримано і уявлено 345 угорських терористів. Такою ж була картина у інших регіонах краю. Повністю здолати тероризм органи влади Карпатської України так і не змогли.

В складних політичних умовах 12 лютого 1939 року на теренах автономної Карпатської України відбулися вибори першого Сейму. 93 відсотки виборців віддали голоси депутатам-патріотам. 15 березня 1939 року Сейм проголосив Карпатську Україну незалежною державою. Президентом Карпатської України одностайно було обрано Августина Волошина. Однак міжнародна реакція, фашистська Німеччина, її вірна союзниця хортистська Угорщина не дали зміцнитися молодій українській державі на закарпатській землі.

В ніч з 13 на 14 березня 1939 р., з благословення фашистської Німеччини, при повній бездіяльності уряду Чехословаччини, угорська армія вторглася у Карпатську Україну. Її протистояли розрізані з'єднання Карпатської Січі, позбавлені єдиного керівництва. Як свідчить П.Стерчо, угорське командування для боїв в Карпатській Україні мали підготовленими 12 дивізій. Вже 12 березня на відтинку Мукачєво - Ужгород було сконцентровано три бригади піхоти, дві бригади кавалерії, одна бригада моторизованих частин... Крім того, на захід від Ужгороду, біля словацького кордону були також зосереджені дві бригади піхоти. В той же час поляки мали готові до бою три дивізії.

Очевидці тих подій, архівні документи, у тому числі і угорські свідчення переконують, у тому, що карпатські січовики героїчно захищали кожний кланчик рідної землі. В боях на Краснім полі, при захисті Хусту, інших населених пунктів полягало багато січовиків, молодих патріотів. Мали значні втрати і угорські війська (72 вбитих, 163 поранених).

Львівська газета "Нова зоря" писала: "Не дається заперечити факту, що під Хустом відбулася велика битва, в якій з обох сторін полягало багато сотень воїнів. Німецькою журналіст і вчений Ахсель Шмідт писав: "Не дивлячись на кровопролиття, Карпатська Україна була сповнена бажання доказувати волю і притягнення українців в майбутньому бачити і створити свою власну державу. В такому ж дусі висловлювалися інші засоби масової інформації.

17 березня 1939 року рештки знекровлених в боях, знесилених, морально притисчених загонів Карпатської Січі залишили територію Карпатської України. Багато січовиків опинилося в угорському полоні. На території всього Закарпатського краю була встановлений жорстокий режим польського диктатора Хорті, найближчого соратника гітлерівської Німеччини з усіма притаманними йому атрибутами: пормами, концентраційними таборами, розстрілами. Багато полонених чиновників після жорстоких тортур було розстріляно.

Але кров січовиків пролита за волю рідної Вітчизни, подвиги Карпатської Січі були не надаремними.

Сьогодні, в переддень 10-річчя незалежності України, ще не раз з гідністю перечитуються світлі і темні сторінки в історії українських національно-визвольних змагань. Варті уваги і

найважливіші уроки, що випливають з героїчних подій 1938-1939 років на Закарпатті.

Найважливіші з уроків минулого полягають в тому, що Карпатська Січ першою в Європі дала бій фашизму, а саме тому імена карпатських січовиків наввіки будуть викарбувані в історії визвольних змагань українського народу за свою державність.

Зрозуміло, що чисельно невелика, недостатньо озброєна Карпатська Січ, навіть виявляючи нечуваний героїзм, мужність, патріотичну самопосягу, не змогла протистояти набагато чисельно переважаючим полчищам добре озброєних і організованих угорських збройних формувань.

Позначились численні і дуже суттєві прорахунки уряду А.Воловина і командування штабу Карпатської Січі. Головні з них - нежиття своєчасних і рішучих заходів до озброєння бойових підрозділів Карпатської Січі, невідкладного навігодження їх належного військового вишколу. Чимало на рівні боєдатності Карпатської Січі позначилась відсутність достатньої кількості добре підготовленого командного, офіцерського, старшинського складу. Окремі офіцери колишньої УГА, які співпрацювали з командуванням Карпатської Січі на вирішальній стадії боротьби з угорськими агресорами виявлялись політично дезінформованими і через вражючі непорозуміння безпосередньої участі у керівництві бойовими діями Карпатської Січі не брали.

Тож не дивно, що окремі розрізані підрозділи Карпатської Січі, виявляючи особисту мужність, самопосягу, зманили віснучої військової поразки.

Але були і більш вагомні причини, що обумовили втрату Карпатської України своєї незалежності.

Фашистська Німеччина, розробляючи стратегію майбутньої агресії проти Чехословаччини, використала ідею утворення незалежної Карпатської України для підриву територіальної цілісності Чехословаччини, послаблення її боєдатності. Коли ця мета була досягнута, фашистські верховоди підло віддали територію Карпатської України своєму вірному союзникові - хортистській Угорщині.

В свою чергу уряд Чехословаччини не здійснив найелементарніших кроків для збереження територіальної цілісності держави, для підвищення боєдатності Карпатської Січі - національних збройних сил Карпатської України. Згодом уже

сама Чехословаччина стала жертвою своєї політичної безпринципності, беззильно зданих своєю незалежність фашистським агресорам.

Важливо, що СРСР, який до цього не раз облудно демонстрував свою інтернаціональну солідарність з борцями проти фашизму (наприклад в Іспанії), на цей раз навмисно зайняв відверто ворожу позицію щодо визвольних змагань українських патріотів Закарпаття. Офіційна пропаганда в СРСР зображала події в Закарпатті в спотвореному вигляді, характеризувала національно-визвольний рух як суто націоналістичний, профашистський. Отже, надіятись на підмогу з боку СРСР, хоча б моральну, було цілком безнадійно.

На наш погляд, уряд Карпатської України, органи правопорядку зобов'язані були вживати більш рішучих заходів до припинення терористичних акцій з боку угорських і польських терористів. Безкарність цих злочинів сідала паніку серед населення, зневіру у власні сили, можливість нової влади забезпечити гарантії безпеки, відстояти незалежність Карпатської України. Уряд, як стверджують факти, часто виявляв байдужість до дії засобів масової інформації, які часто не виявляли лояльності до нового політичного ладу, тенденційно висвітлювали події політичного, економічного життя, в завищеному формі переконували читачів у тому, що єдина гарантія спокою, особистої безпеки – повернення в лона Угорської держави.

Політичні громадські організації, що діяли в Карпатській Україні, безперечно, замало зробили для мобілізації громадської думки всередині краю, за рубежем на підтримку національно-визвольного руху патріотів Закарпаття. Не виявилось дієвого центру для координації дій з українською діаспорою, закордонними організаціями ОУН, колишніх воїнів УГА, греко-католицькою церквою. Допомога з їх боку була розривною і явно недостатньою. Додамо до сказаного, що реакційні урядові кола мілітаристської Польщі, тісно співпрацюючи з хортистською Угорщиною, робили все можливе, щоб придушити в Галичині рух солідарності з Карпатською Україною, перекрити всі шляхи можливої матеріальної, фінансової чи військової допомоги з боку галичан своїм закарпатським побратимам.

Політичні партії і об'єднання патріотичного спрямування, що діяли в Карпатській Україні, як видається, дуже мало зробили

для консолідації суспільства, для поглиблення національної свідомості українського населення, зокрема молоді. А це, напевно, була найважливіша передумова зміцнення національної держави Карпатської України як самостійної держави.

Історія, як відомо, не має зворотної ходи. Але вона впливає на формування початкових уроків, достовірно осмислення нинішнього.

Ми ніколи не забудемо, що патріотичний чин українських патріотів Закарпаття був по суті першим активним виявом протидії фашистській Німеччині і її вірній союзниці – коринтській Угорщині напередодні Другої світової війни. Українські патріоти перед усім світом продемонстрували незламну волю, приклад того, як необхідно відстоювати незалежність своєї держави. Це був надихаючий приклад того, як необхідно відстоювати незалежність своєї держави. Це був надихаючий приклад для українців Галичини, українців Східної України у їх боротьбі за незалежність української держави.

Ми впевнені, коротка, але натхненна, славна хода Карпатської України до своєї незалежності навечно увійде у літопис українського народу.

1. Вегеш М. Карпатська Україна і Німеччина (1938-1939). Ужгород, 1996.-22с.
2. Вегеш М. Карпатська Січ: сторінки історії (1938-1939). Ужгород, 1969.-22с.
3. Карпатська Україна: питання державно-правового розвитку і міжнародного становища (редколегія Гранчак І.М., Боднар М.М. і ін.) Ужгород, 1999. – 188с.
4. Карпатська Січ (редактор В.Худаніч). Ужгород.-1996.-252с.
5. Боднар В.Л., Вегеш М.М. Карпатська Україна в міжнародних відносинах (1938-1939) Ужгород, 1997.-135с.
6. Стерчо П. Карпато-Українська держава. – Львів: Закарпаття України, 1994.-287с.
7. Українська радянська енциклопедія. Том V. (Гол. редактор М.П.Бажан). К., 1981.